

Det började med förundran – pilgrimsvandringens historia och teologi

Inledning

Sökandet efter det heliga. Upplevelsen av förundran. Insikten om att vara gäst och främling, ständigt på väg. Längtan efter ett mål, ett hem bortom alla våra tillfälliga boningar. Allt det som karaktäriserar en pilgrim och gör en människa till pilgrim är urmänskligt och allmänmänskligt. Så länge människan varit människa har hon anat och berörts av det Heliga, och sökt kontakt med det. Närvaron har upplevts större på vissa platser, och dit har vi sökt oss. För att beröras, för att vara nära.

Vandring till de heliga platserna har förekommit och förekommer i alla religiösa kontexter. Muslimer vallfärdar till Mecka, judar till Jerusalem, hinduer till Varanasi, buddhister till platser där Buddha levde och lärde, australiska aboriginer till Uluru. Och så vidare.

I den historiska översikten i denna artikel har jag valt att fokusera på det bibliska materialet och till kristna pilgrimsvandringar. Gamla testamentets vallfartspsalmer och den kristna Kyrkans pilgrimstradition är en naturlig bakgrund till det pilgrimsliv som i tusen år varit och fortfarande idag är en viktig och i ordets egentliga mening inspirerande del av det andliga livet i Lunds stift, liksom i resten av Norden.

Pilgrimstanken i Bibeln

För en kristen kan de exempel och den förståelse av att vara pilgrim som finns i Bibeln aldrig vara oviktiga. Det är ju de erfarenheter av och de tankar om möten det gudomliga som fått sin plats inom den bokens pärmar, som de kristna genom alla tider har känt igen som Guds tilltal.

Det finns ingen systematisk pilgrimsteologi i Bibeln. Pilgrimstanken lyser klart eller skymtar dunkelt och gäckande i berättelser av olika slag och i Bibelns poetiska och profetiska litteratur, och den finns där som praktiskt använd, upplevd teologi. Det vi ser och finner har olika karaktär. Vi har berättelser om vandringar till heliga platser, regelbundet eller vid något avgörande tillfälle i livet. Här finns berättelser där den bakomliggande om än ej uttalade livsförståelsen är att hela livet, eller ett skeende i historien, är att förstå som en pilgrimsvandring. Det finns texter som uttrycker människans existentiella främlingskap och därmed pilgrimskap. I eskatologiska texter ser vi en folkens vandring till Guds berg eller stad, och allra längst in i det mysterium som texterna rymmer ser vi Guds egen pilgrimsfärd som en hemlös och egendomslös vandrare ner till det mänsklighetens inferno där han beslutat att resa ett altare, i form av ett kors.

Vandring till heliga platser

Shilo

I början av Första Samuelsboken berättas om att den blivande profeten Samuels föräldrar, Hanna och Elkana, varje år drog upp till Shilo för att tillbe och offra till Herren. Shilo tycks ha varit ett tidigt centrum för de israelitiska stammarna, där det viktigaste kultföremålet, förbundsarken, förvarades, och där man samlades för den årliga skördefesten. Kanske var det vid det tillfället som Hanna och Elkana gick dit.

Orsaken till att Shilo var en helig plats var just att den Gud, som följt folket på vandringen genom öknen och in i det utlovade landet, nu "bodde" där genom att uppenbarelsetältet med arken fanns på den platsen. Platsen i sig var inte helig. Guds närvaro, som skulle visa sig tillfällig, gjorde den helig. Man var närmare den Helige när man kom hit, en tanke som finns i stort sett i all tempelteologi.

Och vad gjorde man när man kom till den heliga platsen? Man tillbad och offrade. Främst handlade det om tacksägelse för skörden. I lovsång och en

Axelsson

offermåltid tillsammans med andra medlemmar i församlingen och med Gud bekräftades förbundet, gemenskapen mellan Gud och människorna, och garanterades den fortsatta välsignelsen över folket.

Naturligtvis kunde man också passa på, när man ändå var ovanligt nära den Helige, att be för sina privata böneämnen, vilket framgår av berättelsen om Hanna och Elkana. Guds tjänare på platsen kunde då förmedla Guds tilltal till den som inte var lyhörd nog att höra det med sina egna öron.

Jerusalem

Liksom Shilo har Jerusalem fått sin helighet av Guds konkreta närvaro genom förbundsarken och det tempel där den förvarades. Även om det finns några relativt sena traditioner som förknippar platsen med stamfadern Abraham är det inte det som ger den dess helighet. I Psaltaren 68 står det enligt grundtexten: "Sinai är i helgedomen". Alltså, den gudsnärvaro som uppenbarades på Sinai och konkretiserades i förbundsarken, finns nu här i templet. Denna ställning som Guds boning fick Jerusalem enligt Bibeln under kung Davids tid, när han gjorde den till gemensam huvudstad och kultort för Juda och Israels stammar. Om platsen redan så tidigt fungerade som vallfartsort vid årets stora religiösa högtider vet vi inte, men det är sannolikt att Jerusalem tidigt tog över Shilos roll. Längre fram i den judeisk-israelitiska historien är Jerusalem självklart platsen dit stammarna drar upp till högtid några gånger om året. Ännu på Jesu tid, 1000 år efter kung David, berättas hos evangelisten Lukas att Jesu föräldrar varje år gick upp till Jerusalem för att fira påsk. Denna vallfart fortsatte ända tills Jerusalems tempel förstördes år 70 e.Kr.

Det var främst vid tre tillfällen under året som man pilgrimsvandrade till Jerusalem. Det var påskan eller det osyrade brödets högtid, veckofesten eller pingsten och lövhyddohögtiden. Alla tre festerna hade sitt ursprung i bondens år, i skördefester. Med lovsång och offer tackade man för det man fått av skördarnas Herre och bad om välsignelse över det kommande året.

Med åren fördjupades förståelsen av de stora högtiderna genom att de sattes in i den gammaltestamentliga frälsningshistorien. Påskan kom att firas till minne av folkets befrielse från slaveriet i Egypten, veckofesten 50 dagar senare berättar om hur Israels folk fick Guds lag på Sinai, och i lövhyddohögtiden minns man ökenvandringen på väg till det utlovade landet.

I Psaltaren ges många uttryck för enskilda människors känslor och förväntningar under pilgrimsvandringen till Jerusalem och inför ankomsten till templet. Offer nämns, men förvånansvärt sällan; lika ofta sägs att Gud inte är särskilt intresserad av slaktoffer. I templet i Jerusalem vill man höra Guds ord.

Det är tänkvärt att detta sägs innan några bibeltexter var skrivna eller definierade som Guds ord; här handlar det om ett konkret tilltal. Man vill känna lycka och sjunga lovsång tillsammans med den stora tempelskaran; lovsången är det viktigaste offret. Man väntar sig att möta Gud och skåda Guds ljuvlighet, man vill söka svar på livets frågor. Man vill njuta överflödet i Guds hus, känna glädjens strömmar, veta att här har man ett hem så länge man lever. Här vill man ge löften, och få bekräftat att man lever i förbundet med Gud. Man vandrar till den heliga platsen för att få sin törst stillad och sina djupaste behov tillfredsställda.

Det talas ibland om glädjen och gemenskapen under vandringen, men det som ger vandringen dess mening är alltid det hägrande målet.

Sinai/Horeb

Berget Sinai, som i vissa av de bibliska texterna kallas Horeb, är platsen för den stora gudsuppenbarelsen för det israelitiska folket efter befrielsen från slaveriet i Egypten. Här uppenbarade sig Israels Gud i mäktiga naturfenomen, här slöts förbundet mellan Gud och folket, och här gavs den gudomliga lagen åt gudsfolket.

I Jerusalems tempelteologi tänkte man sig att den gudomliga närvaro, som manifesterats på Sinai, följde med folket under vandringen upp ur öknen in i det utlovade landet för att slutligen bosätta sig beständigt i Jerusalems tempel. Det var framför allt i Juda stam som den uppfattningen var förhärskande, och ur den utvecklades så småningom det vi kallar judendomen. Men för det stora flertalet av Israels stammar, som efter kung Salomos död varken erkände Jerusalems kungahus eller dess tempel, var Sinai troligen fortfarande den heliga platsen utan jämförelse, platsen för den ursprungliga gudsuppenbarelsen.

Det är framför allt en berättelse i Bibeln som vittnar om detta. Det är berättelsen i 1 Kungaboken kapitel 19 om profeten Elias vandring till berget, som här kallas Horeb. När profeten blev dödshotad av regimen i Israel och tvingades fly för sitt liv och behövde tala ut med den Gud som gjort honom till profet, sökte han inte upp det relativt närbelägna templet i Jerusalem utan vandrade i över en månad ner i öknen i söder, till Guds berg Horeb. Där sökte han svar. Där inväntade han Guds tilltal. Där mötte honom Gud.

Detta är det enda belägget i Bibeln för pilgrimsvandring till Guds berg långt i söder. Men det finns arkeologiska belegg som stöder att detta förekommit, platser på ökenvägarna söderut där man funnit kultiska motiv som också vittnar om kontakt med nordriket Israel och dess huvudstad Samaria.

Axelsson

Betel

Betel betyder Guds hus, och är namnet på en plats inte långt norr om Jerusalem. Platsen möter många gånger i de bibliska texterna. Mest känd är platsen för att det var där som patriarken Jakob hade sin dröm då han såg himmelen öppen och Guds änglar gå upp och ner på en himlatrappa.

Betel skiljer sig från de andra platserna för pilgrimsvandring som har nämnts här. De andra platserna har blivit heliga genom att människor placerat ett heligt föremål som bär på gudomlig kraft, en manifestation av det Heliga, på platsen, eller genom att Gud vid ett tillfälle uppenbarat sig på ett mycket påtagligt sätt på platsen. Men det som Jakob upplever i sin dröm är inte att Gud gör något som där och då gör platsen till helig. Jakob inser genom sin nattliga syn att platsen redan *är* helig, helig i sig, en plats som väcker fruktan, Guds boning och himmelens port.

Många andra platser kan nämnas, men dessa kan räcka som exempel på bibliska pilgrimsvandringar i den vanliga konkreta betydelsen av vandringar till heliga platser. Liksom i stort sett alla kulturer i världen och historien möter vi också i Bibelns värld behovet av den heliga platsen, vandringen dit och det största och viktigaste av alla möten. De heliga platserna dit människor sökt sig kan ha fått sin helighet genom att Gud manifesterat sig i märkliga naturfenomen eller genom att människor med sin tillbedjan och sina invigda och gudsberörda föremål gett platsen dess helighet. Men människor har också här, liksom runtom i vår värld, upplevt en del platser som heliga i sig, som en port mot himlen och en öppning mellan världar.

Tiden är vägen, livet är vandringen

Abraham

Berättelserna om Abraham och hans klans historia, som fyller en stor del av 1 Moseboken, handlar inte om pilgrimsvandring i den mening som vi nu har beskrivit. Visserligen blir Abraham tillsagd av Gud att ge sig ut på vandring mot ett mål, men målet är okänt, och det visar sig så småningom vara inte en plats för det heligas närvaro, utan Abrahams egen grav.

Ändå finns det flera drag i berättelsen som gör den till en pilgrimsberättelse. Abraham beskriver sig själv som en främling (*peregrinus* står det i den gamla latinska bibelöversättningen Vulgata) i det land han blev ledd till. Han har inte någon uttalad helig plats som mål, men varje plats där han stannar upp på sin

vandring för längre eller kortare tid blir en helig plats genom att han bygger ett altare, tillber sin Gud och därigenom helgar platsen.

Den pilgrimstanke som döljer sig bakom Abrahamsberättelserna är en annan än tempel- och vallfartsteologin från Jerusalem. Man går inte till den heliga platsen för att få del av heligheten, för att få livsmod, hopp och andliga upplevelser att bära med sig hem. I stället markeras den gudomliga närvaron längs livsvägen, det Heliga följer oss i livet och vi tar emot det genom att manifestera det på livets rastplatser, genom att bokstavligt eller bildligt bygga altaren.

Ökenvandringen

Israeliternas långvariga vandring i öknen efter befrielsen från slaveriet i Egypten har i hela den kristna utläggningshistorien på ett symboliskt plan lästs som en beskrivning av människosjälens eller Kyrkans liv som en pilgrimsvandring.

I berättelsen i Moseböckerna börjar det med vandringen genom havet bort från trädömslandet och ut i öknen, och det slutar med vandringen genom Jordan över till löftets land. Med den kristna förståelsen av berättelsen som livstolkning motsvaras Sävhavet av dopet, Jordan av dödens flod eller tidens slut, och löftets land av det oerhörda resmålet vid alla vägars slut. Och mellan början och slut, start och mål sker människans och Kyrkans ökenvandring. Varje episod under vandringen kan ge belysning åt våra liv: berget där Guds närvaro manifesteras och vi får riktlinjer för vandringen, hungern och törsten, missnöjet och längtan tillbaka, oaser och vatten ur klippan, manna från himlen, fiender som försöker stoppa oss, moln- och eldpelare som visar vägen, människor som ger upp och människor som klättrar upp så högt att de kan skymta målet och ge de andra hopp. Slutligen det sista hindret ”när floden svämmas över under skördetiden” (Josua 3:15). Och sedan framme!

En sådan tolkning av israeliternas ökenvandring som en pilgrimsvandring kan naturligtvis vändas tillbaka till sitt historiskt tänkta ursprung. Folkets ökenvandring var i historiens och trons ljus faktiskt en pilgrimsvandring. Och det kan väl då sägas om allas våra liv: Vi är pilgrimer. Våra liv är en vandring. Tiden är den väg vi vandrar på.

Jag är en gäst och främling

Ordet pilgrim, från latinets *peregrinus*, betyder främling. Då och då skymtar i Bibelns texter insikten att vi alla, i egenskapen av att vara människor, är främlingar och gäster på jorden.

I de aktuella bibelställena i Gamla testamentet är tanken att Gud är jordens Gud, där människorna är tillfälligt inneboende (3 Moseboken 25:23, 1 Krönikeboken 29:15, Psaltaren 39:13). Något uttalat hopp om en tillvaro bortom jordelivet finns inte här. Det enda de gammaltestamentliga författarna vet är att hyreskontraktet inte är på obegränsad tid. Som en skugga är våra dagar på jorden, säger Job.

I Nya testamentet finns en annan horisont. I Hebreerbrevet 11:13 citeras de gammaltestamentliga orden om att vi är gäster och främlingar på jorden, men där finns vissheten om ett annat hemland, ett bättre sådant, där Gud har grundat en evig boplatz åt oss.

När det gäller hur långt perspektivet sträcker sig, skiljer sig alltså huvudfåror i GT och NT åt. Men texterna som talar om dessa saker i de båda delarna av Bibeln är fullständigt överens i huvudtanken: vi människor är gäster och främlingar på jorden, tillfälligt boende på en plats som inte tillhör oss och som vi snart måste lämna. Oavsett vad som sedan följer behöver vi fundera över de rimliga konsekvenserna av den insikten.

Pilgrimer vid tidens slut

”En dag skall komma...” Det ord som profeterna Jesaja och Mika skådade berättar om en framtid när folken smider sina svärd till plogbillar och inte mer övas för krig. Det är en tid då berget med Herrens tempel står orubbligt fast och är det högsta av berg, en tid då folkslag i mängd strömmar dit för att Gud skall lära dem sina vägar. Ty från Sion skall Herrens ord förkunnas. Vad profeterna ser är en gigantisk pilgrimsvandring vid tidens slut till den enda bestående och av alla erkända heliga platsen. Det är en folkens vandring till den plats och den Gud där de kan få den kunskap som ger liv och fred.

En liknande tanke finns hos en profet några hundra år senare, vars ord också fått rymmas i Jesajarullen. I den sista delen av Jesajaboken berättas om ljuset som kommer och härligheten som går upp, Herrens härlighet som skall stråla, medan jorden fortfarande är höljd i mörker och töcken. Och ”folken skall vandra mot ditt ljus... Alla samlas och kommer till dig.”

I Bibelns sista bok ser siaren i en syn en stor skara som ingen kan räkna, av alla folk och stammar och länder och språk. Det är de som kommit ur det stora lidandet på jorden och nu står inför Guds tron och tjänar honom dag och natt i hans tempel.

Varje försök som Bibelns profeter och framtidsskådare gör att beskriva det de ser om tidens visar hur omöjligt det är att träda utanför våra givna referensramar. Men de tafatta försöken låter oss ana att den vandring som mänskligheten gör genom tiden och som varje människa gör under sin stund på jorden, leder till ett mål, ett oerhört resmål. Vårt liv och vår historia är en pilgrimsvandring. Det finns ett mål. Här är vi gäster och främlingar. Vid målet är vi hemma.

Guds pilgrimsvandring

En av de mest centrala och grundläggande tankarna i den kristna tron är den som uttrycks i julens och passionstidens texter och liturgier: Inkarnationen, Guds människoblivande i människan Jesus Kristus, hans nedstigande till mänsklighetens djup för att fylla själva vårt dödsrike med sitt ljus. Inom Bibelns ramar uttrycks detta kanske tydligast i Filipperbrevets Kristushymn: "Han ägde Guds gestalt, men vakade inte över sin jämlikhet med Gud utan avstod från allt och antog en tjänares gestalt då han blev som en av oss. När han till det yttre hade blivit människa gjorde han sig ödmjuk och var lydig ända till döden, döden på ett kors. Därför har Gud upphöjt honom över allt annat och gett honom det namn som står över alla andra namn..."

Tanken på den medvandrande Guden som vi mötte i berättelserna om Abraham förstärks och fördjupas här. Gud inte bara följer oss vid vår sida var vi än går. Han lever vårt liv och dör vår död, för oss och före oss. Hans längtan efter oss för honom ut på en vandring neråt genom mänsklighetens hela tid, en vandring vars klimax är ett lågvattenmärke: ett kors och en grav. Där drar han sedan på påskdagsmorgonen undan slöjorna och visar att vägen är öppen *till den tillkommande världens liv*.

Kristna pilgrimsvandringar

De första århundradena

Den första kristna församlingen fanns i Jerusalem. Den grundades på sommaren samma år som Jesus hade dött och uppstått. Många av dess medlemmar, inte bara de närmaste lärjungarna, hade säkert personligen träffat Jesus. De flesta kände förmodligen apostlarna och kvinnorna som berättat om den där ofattbara söndagsmorgonen några månader tidigare. Med det i åtanke vore det ytterst

märkligt om inte många av de första kristna från allra första början då och då vandrade till platsen där det livsavgörande hade hänt. Alla visste ju var Golgota låg. Alla visste var Jesu tomma grav fanns.

Annars verkar det ske ett paradigmskifte när det gäller pilgrimsvandring i och genom den kristna tanken. Både i judendomen och i den grekisk-romerska omvärld där kristendomen växte fram var det vanligt med vandringar till heliga platser. Judar från hela diasporan, utspriddheten i och bortom Romarriket, tog sig till Jerusalem vid de stora högtiderna. På samma sätt drog människor med annan religiös tillhörighet till andra heliga platser. Av de pan-hellenska festerna var den mest kända den som hölls till Zeus ära vart fjärde år i Olympia. Många drog till Delfi för att få råd av Apollons orakel.

De tidiga kristna bröt på det stora hela med den traditionen. Mästaren hade ju sagt att det varken var i Jerusalem eller på något annat heligt berg som man skulle tillbe Gud, utan i ande och sanning, alltså i den heliga platsen i människans eget inre. Med den heliga Andens utgjutande var Gud närvarande överallt och genom det rämnade förhänget i templet strömmar Det allra heligastes helighet ut i hela världen.

I stället för att vandra till jordiska heliga platser betonar de första århundradenas kristna tänkare att man bör se hela livet som en pilgrimsvandring. Den kristne är medborgare i himlen och har inget jordiskt land som sitt fädernesland. Man skall följa lagarna i det land där man lever i exil, man skall bidra till dess välfärd, men man är och förblir en främling på väg hem, hem till pilgrimsmålet bortom tid och rum.

Synsättet att genom inkarnationen i Kristus hela världen är helgad, att varje plats är helig på grund av den Heliges närvaro överallt, visade sig dock svår att upprätthålla. Gång på gång i den religiösa historien dyker behovet av heliga platser upp. Även den som bejakar att Gud är närvarande överallt och möter oss i varje bön och varje mänskligt möte, var det än äger rum, kan behöva de konkreta platser där det heligas närvaro varit eller är extra påtaglig. I den tidiga kyrkans historia förstärks detta ytterligare när de kristna inte längre förföljs utan snarare blir ett gynnat skikt i samhället och känslan av att vara en pilgrim, alltså främling, på jorden därmed försvagas.

Det återskapade heliga landet

På 300-talet börjar vi få skildringar av resor till det heliga landet, och genom dem kan vi ana hur synen på pilgrimsvandrandet utvecklats. På 330-talet

berättar en anonym pilgrim från Bordeaux om platser med biblisk anknytning han besökt. Ett halvsekel senare, på 380-talet, skildrar den spanska kvinnan Egeria med stor detaljrikedom inte bara de platser hon besökt men också hur hon deltagit i gudstjänster och ceremonier på dessa platser. Vid ungefär samma tid kommer den helige Hieronymus följeslagerska Paula till det heliga landet, och om henne berättas hur hon på de heliga platserna lever sig in i och återupplever de händelser som skett på platserna.

En förutsättning för denna utveckling var kejsar Konstantins omvändelse till kristendomen i början av 300-talet, och att han förde in i sin nya tro den föreställning om heliga platser och vallfart till dem som han kände från sin grekisk-romerska bakgrund. Kejsaren själv besökte aldrig det heliga landet men väl hans mor Helena, och de båda lät uppföra kyrkor på många platser där den heliga historien utspelas sig eller menades ha utspelas sig.

Det teologiskt motiverade motståndet mot framhävandet av vissa platser och vallfart dit fortlevde emellertid. Eremit- och kloster rörelsen, som växte fram under 200- och 300-talen som en reaktion mot kyrkans förvärldsligande, bar också med sig övertygelsen om att den kristnes pilgrimsvandring är en inre vandring som med fördel görs på en avskild plats där man håller sig stilla.

Den heliga människan

På 200-talet börjar man kalla martyrer som dödsats för sin kristna tros skull för helgon. Man minns och firar deras dödsdag, deras "himmelska födelsedag", och man helgar platsen där de är begravda. En helig plats i den kristna traditionen är så gott som alltid knuten till en helig människa, och människans helighet är i sin tur helt beroende av att Gud behagat verka i och genom den människan. Detta tillsammans med en biblisk människosyn, som inte förringar det kroppsliga utan menar att en människa som helgats har helgats både till kropp och själ, leder till insikten att en plats där ett helgons jordiska kvarlevor finns bär på ett konkret nedslag av Guds helighet.

I människans eviga längtan efter att komma nära och beröras av det heliga växte således fram pilgrimsvandringar till de heliga människornas gravar och minnesplatser. Därför Peterskyrkan i Rom. Därför Santiago de Compostela. Därför, längre norrut, Nidaros och Vadstena.

Ett annat utslag av samma sätt att tänka sig den konkreta heliga närvaron är att man redan under de tidiga kristna århundradena började lägga ner jordiska kvarlevor av helgon, eller föremål som varit i kontakt med dem, i kyrkornas altaren.

Medeltiden

Pilgrimsvandrandet i den västerländska kristenheten nådde sin höjdpunkt under hög- och senmedeltiden, 1100- till 1400-talen. Det fanns perioder då somliga bedömare menar att 1/3 av Europas befolkning var på vandring. Man vandrade för att få närkontakt med det heliga, för att bli helad från kroppslig och själslig ohälsa, för att göra bot för sina synder eller bara för att be om hjälp i livet. Främst 1300-talet och det begynnande 1400-talet var eländiga tider i Europa, med pest, kyla, missväxt och 100-årskriget. Att ge sig ut på vägarna för att söka upp ett kraftfullt helgon som kunde förmedla himmelsk hjälp var kanske för många det mest meningsfulla man kunde göra när pesten härjade i grannstaden, åkrarnas gröda frös eller regnade bort och ladorna var plundrade av kringströvande och härjande soldathopar.

Pilgrimsvandrandet spred sig i alla samhällsklasser. Den heliga Birgitta, som tillhörde det världsliga samhällets absoluta toppskikt innan hon nådde samma ställning på den andliga sidan, gav sig iväg till alla de stora pilgrimsmålen: Jerusalem, Rom, Santiago de Compostela, Nidaros. Men också i vanligt folks gravar vid församlingskyrkor runt om i Europa, även i Lund och Malmö, har man funnit pilgrimssnäckor och andra pilgrimsmärken i stor mängd.

De tre stora pilgrimsmålen under medeltiden var som sagt Jerusalem, Rom och Santiago. I norra Europa kunde också Nidaros tävla med de stora. Den hjälp man förväntades få vid en sådan vallfart var kraftfull och ytterst konkret, och värd stor möda. Det finns berättelser och notiser om människor som gett sig iväg ända från Peking och andra delar av centrala och östra Asien för att komma till Santiago och få bistånd av aposteln Jakob med något stort livsprojekt. Det handlar om vandringar över en fjärdedel av jordens yta!

Men en vandring till de stora pilgrimsmålen var för de flesta en omöjlighet. Då fanns mängder av mer lokala helgedomar där man kunde söka och få hjälp. Överallt fanns de invigda helgade platserna, överallt fanns altaren med helgonreliker, skrin med förkroppsligad helighet. Överallt fanns hjälp att få. Lunds domkyrka var en av dessa platser. Där fanns en av Europas största reliksamlingar, 417 reliker nerlagda i kyrkans mer än 60 altaren. Ett veritabelt kraftfält! Och den dansk eller sydsvensk, för vilken en vandring eller färd till Nidaros långt uppe vid världens ände var övermäktig, kunde möta den helige Olav och få hjälp av hans yxa och förbön vid Olofshelgedomen i Lunkende by på skånska Österlen. Dit var tillströmningen av pilgrimer så stor kring sekelskiftet 1400 att man tvingades att bygga till och därvid femdubbla kyrkans storlek. Det finns för övrigt många exempel på, för de flesta av oss, helt okända

små vallfartsorter i Europa som under medeltiden kunde ta emot 100000-tals pilgrimer varje år.

Peregrinus pro Christo

Att vandra till en plats, som är helgad av helighetens närvaro, för att söka hjälp och råd eller för att "skåda Guds ljuvlighet" var inte det enda sättet att tänka pilgrimstanken under medeltiden. I den livaktiga keltiska kristenheten förekom under Europas tidiga medeltid, ca 400-800 e.Kr. begreppet *peregrinus pro Christo*, pilgrim för Kristus. Det betecknar en människa, oftast en irländsk munk eller nunna, som ger sig av hemifrån för Kristi skull, följd av Kristi närvaro, utan att veta vart han eller hon är på väg och utan att ha någon helig plats i sikte. Kanske till och med utan att ha en tanke på att någonsin komma hem igen. Ibland var dessa vandringar del i en botgöring.

En stor del av Europas kristnande skedde genom dessa keltiska kringvandrande pilgrimer. Även deras vandring var en vandring till ett altare eller från altare till altare, men i deras fall kunde altaret, den heliga platsen, vara något som de själva byggde. Som en gång fader Abraham. På Guds inrådan stannade de på en plats, byggde ett kloster eller en kyrka och grundade en församling eller en kommunitet och drog sedan vidare. Ibland vandrade de iväg, ibland satte de sig i en liten skinnbåt och lät vind och vågor föra dem dit Gud ville. Det kunde vara Hebriderna, där klostret på Iona blev ett kristet kraftcentrum i Skottland och norra England. Det kunde vara Island eller Färöarna och ett eremitliv med bön och färskötsel. Någon gång kunde det vara havets botten.

I diskussionen kring vår egen tids pilgrimsrörelse framhålls ofta att vägen är viktigare än målet för den moderna pilgrimen. Vandringen motiverar sig själv, "vägen är målet". Ofta tar man då det keltiska *peregrinus pro Christo*-tänkandet som föredöme och exempel. Även om man vandrar till exempelvis Santiago de Compostela är vandringen dit viktigare än att komma fram till målet.

Den moderna pilgrimen må gärna låta sig inspireras av de medeltida iriska munkarnas till synes planlösa vandrande, men kanske är det nyttigt att då reflektera över deras ideologiska drivkraft. Den urkristna pilgrimsinsikten att jag är en främling på jorden, ingen plats och inget land är mitt hem, man jag finner ett tillfälligt hem var helst ett altare reses, den insikten kombineras med behovet av att göra packningen lätt, dra upp bopålar och vandra iväg med en längtan och ett uppdrag att sprida kunskapen om Kristus och vidga gränserna för hans rike. Därför lämnade pilgrimerna för Kristus allt och kastade sig ut i det okända.

Början till nedgången

Kärleken till pengar är roten till allt ont, skriver aposteln. Allt som är gott och äkta och kommer ur de mänskliga djupen kan missbrukas i kommersialismens namn. Då som nu. Även på 1400-talet blev mycket av pilgrimsvandrandet en business. Den som hade pengar kunde betala någon annan att göra en botvandring i sitt ställe. Vandringslederna blev tidvis och på sina håll tillhåll för rövare och prostituerade. Oseriösa värdshusvärdar lurade pilgrimer på deras möjligheter att komma fram till sitt tänkta mål, och på vägarna blandades andlighetstörstande pilgrimer med ljusskygga människor på flykt undan vardagens plikter eller lagens långa arm. Mot slutet av medeltiden fick själva ordet pilgrim på sina håll en negativ klang och blev ett skällsord.

Reformationen

Den proteströrelse med religiösa, politiska, kulturella och intellektuella inslag som svepte över Europa vid medeltidens slut och förde världsdelen in i en ny tid kallas reformationen. Den uppstod inte av sig själv och utan vidare. Den kom när institutioner och idéer som från början varit goda och konstruktiva överlevt sig själva och blivit motsatsen till vad som en gång var tänkt. Biskopen av Rom, den främste andlige ledaren för en rörelse vars rike inte är av denna världen hade blivit till en världslig furste med anspråk på makt över alla världsliga furstar. Syndernas förlåtelse, det fria erbjudandet av nåd på grund av Jesu förtjänst, hade blivit en handelsvara som man kunde köpa för pengar. De heligas gemenskap över tid och rum i gemensam lovsång inför allas Herre hade blivit en hierarki där de många genom fromma övningar och asketiska ansträngningar kunde få del av den helighet och förtjänst som några få hade uppnått.

I den lavin av protester som svepte fram mot allt detta drogs pilgrimsvandrandet med. Gud finns överallt, alltså behöver man inte ta sig till speciella heliga platser. Man behöver inte söka helgonens närhet, för Guds nåd och syndernas förlåtelse finns närmare än vårt eget hjärta. Och själens främlingskap i världen behöver inte manifesteras av vandrande på vägarna. På den plats och i den uppgift vi är satta i världen, även om det är ett främlingsland, där är vår kallelse, där skall vi tjäna Gud genom att tjäna medmänniskan.

Alltså förklarade Martin Luther år 1520 att pilgrimsvandrandet borde förbjudas. I de icke-lutherska delarna av reformationsrörelsen skedde samma sak.

Ordet reformation betyder ju att återställa något till sin tidigare form. 1500-talsreformationens ansats var att återfinna den ursprungliga kristendom som gått förlorad genom ett och ett halvt årtusendes påverkan från världsliga och hedniska krafter. Den syn på pilgrimsvandrandet som präglade reformationen ligger också som vi sett mycket nära de två första kristna århundradenas inställning.

Detta gäller också i högsta grad uppfattningen av det kristna livet som pilgrimsvandring. Den pilgrimstanken växte sig stark, mycket stark, i delar av den reformatoriska rörelsen. Den bok som länge var den efter Bibeln mest spridda kristna boken var John Bunyans *A Pilgrim's Progress* (på svenska Kristens resa) som handlade om den kristnes vandring från staden Fördärv till det himmelska målet. Pilgrimstemat har varit ett av de dominerande i de flesta olika genrer av kristen sång- och psalmdiktning under de senaste 400 åren.

Den osentimentala syn på den heliga platsen som är en förutsättning för den reformatoriska synen på pilgrimsvandring återspeglas också i hur man uppfattar det lokala kyrkorummet. En kyrka behöver inte invigas på något speciellt sätt, för man skall inte läsa böner och välsignelser över stockar och stenar. Enda skälet till att ha kyrkor är att menigheten skall kunna höra Guds ord predikas utan att det regnar och snöar på dem. Om huset inte längre behövs för det ändamålet bör det användas för något annat nyttigt ändamål.

Längtan efter det heliga

Vi har konstaterat det tidigare, och gör det igen: också nu, ett halvt årtusende efter reformationen visar historien att människan har behov av de heliga platserna, av de konkreta manifestationerna av det heligas närvaro, även om man teoretiskt har tagit in att heligheten varken är begränsad dit eller större där. Åter kämpar man för de överflödiga kyrkorummens överlevnad i sekulariserade länder med reformatorisk historia. Åter vandrar men till heliga platser tillsammans med vandrare av olika kristen konfession eller helt utan sådan.

Kanske reformationen behövdes för att rensa pilgrimsrörelsen från snedsteg och avarter. Med övertygelsen att människans kallelse är att leva i gemenskap med Gud, med insikten om att den heliga platsen där mötet sker är i varje människas innersta och med erfarenheten att den yttre vandringen i sin avskalade enkelhet och tystnad underlättar den inre vandringen ger sig den moderna vandraren av. Inte för att fly vardagen och världens utmaningar men för att komma tillbaka till dem renad och stärkt.

En pilgrimsteologi

Det började med förundran. Tidigt i mänsklighetens historia fanns förundran över det annorlunda, det märkliga, det som talade om något, eller Någon, som var större. En märklig naturformation, som Uluru i den australiska öknen eller Fujis perfekt skulpterade kägla i Japan. I kanske 40 000 år har australiska aboriginer vandrat till Uluru. Så länge texter skrivits i Japan, och säkert längre än så, har Fuji varit Japans "heliga berg". Det kan också ha varit en plats där något märkligt hänt. Som Delfi, där Oraklet talade. Eller Sinai, där Gud talade. Mötesplatser mellan oss och något större. Kanske den gäckande Helheten. Vid Gladsax på Österlen finns en grav från tidig odlarstenålder, ca 5 500 år gammal. En plats där en föregångare, en förebild, en fader eller moder, lagts till vila, vänd mot öster i väntan på Soluppgången. Kanske 80 eller 100 generationer senare, i det vi kallar bronsålder, vandrade traktens människor fortfarande dit. Några högg in hållristningar i stenen som täckte graven. Tecken på att detta blivit en mötesplats. Ingen visste hur det hade börjat, vem graven en gång varit ämnad för. Men man gick dit och högg in sin själs bilder i stenen. En mötesplats. En helig plats.

Förundran över det som är större ligger nära längtan efter det Heliga, kanske begreppen till och med är identiska. Människor har anat, upplevt, hört och sett att Gud ropar på oss. De heliga platserna, de upplevda eller övertagna mötesplatserna, är tecken på att han ropat på oss. Gud vill oss. Och vi måste svara på tilltalet. Att vara människa är att svara på det gudomliga tilltalet, för människan blev människa när hon byggde sitt första altare. Och sedan har vi vandrat dit, där tilltalet skedde, där ropet hördes. I 40 000 år, eller sedan igår. För att möta den Andre, för att förenas med Helheten.

På vägen, i vandringen och vid målet kommer nästa upptäckt. Den yttre vandringen till den heliga platsen var djupast sett en inre vandring. Mötesplatsen med det heliga, konkretiserad vid den heliga platsen, fanns egentligen i människans eget innersta. Det var där det heliga, eller den Helige, mötte. Den yttre mötesplatsen pekade mot den inre.

Men man behövde ge sig ut på vandring för att se detta. Man behövde dra upp tältpluggarna, lämna på packningen, bli mindre rotad i myllan, bli beroende av medvandrare för att få lite vatten och en rastplats, inse att "jag äger ej något men Någon har min själ" (Sven Lidman). Man behövde ge sig ut på vandring för att hitta mötesplatsen med Gud i det egna innersta.

Och det gjorde man. På 1300-talet, när det yttre eländet, missväxt, digerdöd och hundraårskrig förstärkte insikten om människans existentiella hemlöshet,

kulminerade vandrandet. Vandringen bort för att hitta hem, bortom den egna gäckande tryggheten som visade sig så bräcklig. Vandringen bort för att finna helhet, för att hitta ett helare liv. Kanske för att finna svar och se Guds ljuvlighet, som det heter i Psaltarens pilgrimspsalmer. Eller som Job säger mitt i sitt elände: "Här, med min kropp vill jag skåda Gud, ja, honom vill jag skåda, jag vill se honom med egna ögon, inte som en främling. Jag förtärs av längtan." Och så fick längtan driva pilgrimen bort. Och därmed hem.

De yttre platserna var viktiga. Platserna där det heliga manifesterats. Men tidigt kom också insikten att det som växte fram ur själva vandringen var det viktigaste. Enkelheten, bekymmerslösheten, delandet. Förtröstan. Tidigt växte insikten på sina håll att vägen var målet. I den tidiga keltiska kyrkan kunde en "peregrinus pro Christo" sätta sig i en liten skinnbåt utan åror och segel, och sätta ut från land och låta vind och vågor föra en dit Gud ville. Eller ge sig ut på vandring över hedarna och inte stanna förrän Rösten sa: Stanna!

När den insikten djupnat hos en pilgrim, att pilgrimskapets djupaste aspekt inte är att vandra från plats till plats utan att finna en livshållning som bär när allt annat brister, och som man lär sig genom att vandra, då kan man så smått börja vara pilgrim också hemma i vardagen. Om man lärt sig att släppa taget kan man ge sig ut på pilgrimsvandring utan att ta ett enda steg.

En pilgrimsvandring innehåller alltid tre moment: uppbrottet, vägen och målet.

Uppbrottet innebär att avstå, lämna något bakom sig, och ge sig in i något som åtminstone delvis är okänt. En del socialantropologer har liknat pilgrimsvandringen vid en övergångsrit, kanske temporär, kanske bestående; man lämnar något bakom sig och går in i en ny och annorlunda fas av livet.

Vägen är för pilgrimen både konkret och bildlig. De flesta pilgrimer ger sig ut på en verklig vandring eller resa. Men pilgrimens väg är också metafor för livet självt och för inre processer under livets gång. Utefter vägen finns möten, rastplatser, måltider, aha-upplevelser, trötthet, längtan tillbaka hem och längtan till målet, allt i såväl konkret som bildlig mening.

Målet. Varje vandring har ett mål. Även för den som tycker att vandringen är viktigare än målet tar vandringen slut en dag. Irländska munkar under tidig medeltid vandrade eller seglade mot okänt mål, de visste inte vart de skulle, men någonstans skulle Gud leda dem. För medeltidens pilgrimer i övrigt var målet det i stort sett enda viktiga. Vägen var mödan värd bara för att den ledde till det

givna och omtalade målet. Varje jordiskt pilgrimsmål är en bild och en föraning om det slutliga, oerhörda resmålet, där någon öppnar dörren och säger "Välkommen hem", där ljusen är tända och klockorna klämtar.

Här är något av pilgrimsvandringens teologi. Det finns heliga platser. Det finns erfarenheter, möten som andra gjort och som vi får göra till våra. Det finns anledning att lätta på packningen, att inte vara så rotad i det som evangeliet kallar "världen". Det finns, upptäcker man när man börjat gå en bit på den vägen, en plats i människans innersta där Gud har stämt möte. Den Helige ropar på oss, över hav och på hedar, i skogar och från kyrkors altaren och ur vårt eget hjärtas djup. Och pilgrimen, den som tilltalats, den som hört ropet, svarar. Kanske med att tiga stilla. Kanske med ett "Ära vare Fadern och Sonen och Den heliga Anden." Längtans yttersta mål förblir okänt, men längtan dit driver oss.